

*Завальнюк І. В.,**кандидат юридичних наук,**суддя**Одеського окружного адміністративного суду*

ПОНЯТТЯ «ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ»: СУЧАСНІ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ

Анотація. Бурхливий розвиток прав людини став чи не найголовнішим досягненням ХХ – початку ХХІ століть, при цьому захист прав і свобод людини у сучасному світі має відбуватися лише правовими засобами, найбільш дієвим серед яких є, безперечно, судовий захист. Право на судовий захист міститься і в конституційному, і в адміністративному, і в цивільному, і в кримінальному судочинстві, основна мета яких полягає у захисті та відновленні порушених прав. Право на справедливий суд є одним з основоположних прав людини і заслуговує на окрему увагу з боку науковців та практиків, позаяк саме через право на справедливий суд можливе забезпечення, реалізація та поновлення всіх інших прав і свобод. У статті аналізуються науково-правові погляди вітчизняних та зарубіжних учених-конституціоналістів і практиків з питань визначення права на судовий захист, на основі здійсненого аналізу були згруповані всі наявні поняття за відповідними підставами (наявні дефініції класифіковані на визначення, що роблять акцент на матеріальному або процесуальному аспекті досліджуваного права, або ж на їх поєднанні; такі, що фокусуються на визначенні права на судовий захист як суб'єктивного або об'єктивного, або на виділенні і суб'єктивної, і об'єктивної сторони; дефініції, що визначають право на судовий захист як конституційне право, або ж виключно як право людини; визначення, що розглядають право на судовий захист як «право» або як гарантію реалізації всіх інших прав людини і громадянина). Обґрунтовується, що така розбіжність наявних підходів до визначення права на судовий захист чинить велику кількість проблем не тільки у науковому середовищі, але і правозастосовній діяльності. Очевидно, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства необхідно працювати над виробленням єдиних теоретичних підходів до визначення та характеристики найважливіших теоретичних категорій, починаючи із найбільш фундаментального – із поняття. Зазначене становище спричиняє загальний негативний вплив на все українське суспільство, однак при цьому виявлення та усунення всіх причин, що заважають досягненню цієї мети, є складною не тільки практичною, але й теоретичною проблемою. Саме тому, на нашу думку, наявність зрозумілого, уніфікованого, науково аргументованого понятійно-категоріального апарату має провідне значення для позитивного перетворення всієї системи правосуддя.

Ключові слова: судовий захист, право на судовий захист, поняття «право на судовий захист», судова система, права людини.

Постановка проблеми. У сучасному світі правам і свободам людини і громадянина приділяється значна увага не тільки з боку науковців і практиків. Законодавство кожної країни світу намагається досягти бездоганності, якомога більшої

повноти і точності у питаннях нормативно-правового закріплення різноманітних аспектів прав і свобод людини. Право на справедливий суд, як одне з основоположних прав людини, заслуговує на окрему увагу, оскільки саме через право на справедливий суд можливе забезпечення, реалізація та поновлення всіх інших прав і свобод. Захист усіх прав і свобод людини і громадянина у сучасній демократичній правовій державі здійснюється через правові механізми, найбільш ефективним з яких, безперечно, є судовий захист. Аналіз судової практики дає можливість говорити про те, що право на судовий захист досить неоднозначно сприймається і застосовується, а отже, право на судовий захист, проголошене статтею 55 Конституції України [1], потребує окремої наукової розвідки щодо з'ясування його поняття та змісту.

Метою цієї наукової статті виступає аналіз науково-правових поглядів вітчизняних та зарубіжних учених-конституціоналістів і практиків з питань визначення права на судовий захист. Для досягнення зазначеної мети були виділені такі завдання: дослідити та проаналізувати погляди вітчизняних та зарубіжних науковців щодо поняття «право на судовий захист»; на основі здійсненого аналізу згрупувати всі наявні поняття за відповідними підставами.

Аналіз наукових публікацій. Питанням дослідження поняття «право на судовий захист» присвятили свою увагу такі теоретики та практики, як: О.І. Антонюк, М.Р. Аракелян, Н.Г. Банникова, О.А. Біляєвська, В.Ф. Бойко, В.В. Бонтлаб, В.П. Грибанов, П.Ф. Єлісейкін, Г.А. Жилін, А.Г. Жуковський, А.М. Колодій, П.В. Крашенніков, Т.В. Маляренко, П.М. Рабинович, Ю.В. Самович, Г.П. Тимченко, Ю.М. Тодика, М.І. Хавронюк, З.І. Шевчук та інші.

Виклад основного матеріалу. Конституційне право людини і громадянина на судовий захист є складним за своєю правовою природою багатофункціональним соціально-правовим явищем. Така складність пояснюється насамперед двоїстою структурою вищезазначеного права.

Право людини і громадянина на судовий захист слід розглядати з об'єктивної та суб'єктивної сторін. Право на судовий захист, як і кожне суб'єктивне право, має свою цінність лише в межах можливості його реалізації. Деякі вчені, до прикладу Ю.В. Самович, визначають право на судовий захист виключно як суб'єктивне право, розуміючи під ним «можливість кожної зацікавленої особи домогтися розгляду своєї справи в суді. При цьому їй не повинні стати на заваді будь-які правові або фактичні перепони» [2, с. 28]. Видається, що такий підхід до визначення права на судовий захист є доволі вузьким, оскільки фокусується лише на правових можливостях фізичної особи і майже збігається із правом особи на звернення до суду.

Як суб'єктивне право право на судовий захист розглядається як сукупність правових можливостей, основними з яких є матеріальні та процесуальні. Матеріальний аспект права на судовий захист, по суті, є правовою можливістю поновити порушені права та отримати відповідну матеріальну компенсацію. Процесуальний аспект права на судовий захист загалом є правовою можливістю звертатися до судових органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

Лише діалектична єдність суб'єктивного і об'єктивного складників конституційного права на судовий захист дає можливість дійти єдиного загального розуміння поняття «право на судовий захист», а отже, до вироблення єдиних правозастосовних стандартів, що має надзвичайно велике значення для судової практики. Закріплення конституційного права людини і громадянина на судовий захист Основним Законом України виступає відправною точкою для формування всього поточного законодавства щодо питань судоустрою та судочинства.

При цьому слід погодитись із О.Я. Біляєвською у тому, що право на судовий захист слід відрізнити від суміжних понять, таких як державний захист прав і свобод, правосуддя і судовий захист. Судовий захист, на думку вченої, є одним зі способів державного захисту, правосуддя – засобом реалізації права людини і громадянина на судовий захист і формою здійснення судової влади, а державний захист прав і свобод не вичерпується одним лише судовим захистом [3, с. 13].

Серед вітчизняних і зарубіжних учених поняттю конституційного права на судовий захист приділялась значна увага.

Так, П.Ф. Єлісейкін розглядає право на судовий захист як конституційне суб'єктивне право. Науковець аргументує, що право на судовий захист – це можливість вимагати звіт у своїй поведінці від іншого суб'єкта правовідносин, що відбувається в межах особливого, охоронного за своєю природою, правовідношення. У разі звернення до уповноваженого юрисдикційного органу, на думку автора, реалізується інше право – право на звернення до суду [4, с. 11].

З.І. Шевчук аналогічно розглядає право на судовий захист як суб'єктивне і визначає його як право кожного на відкритий розгляд і вирішення упродовж розумного строку компетентним, незалежним і неупередженим судом конкретної судової справи правовими засобами, наданими суду з метою захисту гарантованих Конституцією, законами України, а також нормами міжнародного законодавства прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави, а також законодавчо закріплена і гарантована можливість оскарження судового рішення з мотивів його незаконності та/або необґрунтованості [5].

Натомість М.Р. Аракелян вважає, що право на судовий захист знаходить своє відображення перш за все в основних засадах судочинства, а тому розглядає право на судовий захист через такі складові елементи, як:

- 1) доступність правосуддя;
- 2) право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення;
- 3) незалежність і неупередженість суду;
- 4) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 5) право на захист;
- 6) публічність судового розгляду;

7) розгляд справи в найкоротший строк, що передбачений законом [6, с. 20].

Деякі вчені, до прикладу Т.В. Синюкова, вважають право на судовий захист складовою частиною правоохоронної функції держави [7]. Видається, що така позиція авторки потребує розширення і подальшої аргументації.

За визначенням Т.М. Мударисової право на судовий захист слід розуміти як конституційне право людини і громадянина, як основне невідчужуване і таке, що не підлягає обмеженню суб'єктивне право-гарантія, яке полягає в сукупності можливостей захищати охоронювані законом об'єкти, що зазнали посягання, за допомогою справедливого та ефективного правосуддя [8, с. 17].

Право на судовий захист передбачає, що кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону (М.В. Менджул) [9, с. 7].

Г.А. Жилін у своєму дослідженні стверджує, що право на судовий захист є процесуальним, позаяк «без звернення зацікавленої особи до суду і вирішення спору судом у встановленій законом процедурі неможливий захист неправомірно порушеного або спростовуваного права» [10].

Своєю чергою В.В. Бонтлаб висуває слушну думку, що право на судовий захист спрямоване на:

- 1) посилення ефективності судової гілки влади, її ефективності, професійності та доступності;
- 2) підвищення ефективності всієї системи прав людини, у тому числі соціальних прав;
- 3) ефективне та дієве відновлення порушених прав;
- 4) попередження виникнення спорів (конфліктів) правового характеру;
- 5) ефективне, доступне та справедливе врегулювання спорів (конфліктів) правового характеру [11, с. 69].

Найбільш повним, однак і найбільш логічно переважним і ускладненим для сприйняття, є визначення В.Л. Варламової, яка розуміє право на судовий захист як конституційне право особистості, що не підлягає обмеженню і гарантоване міжнародно-правовими документами і внутрішньонаціональним основним законом держави, суб'єктивне право особистості на ініційоване особисто або через свого повноважного представника справедливе вирішення судовими органами спору про ефективне відновлення і судовий захист порушених, обмежених, оскаржених конституційних прав, за допомогою передачі спору до суду держави згідно з правилами підвідомчості та підсудності, або звернення в міждержавні органи захисту прав і свобод людини і громадянина з подальшим забезпеченням державою відновлення порушених, обмежених, оскаржених конституційних прав за допомогою обов'язковості і невідворотності виконання, недопущення ухилення від виконання судового акта, що вступив у законну силу [12].

Узагальнюючи всі дефініції права на судовий захист, цілком можливим видається їх класифікація на такі групи, як:

- 1) визначення, що роблять акцент на матеріальному або процесуальному аспекті досліджуваного права, або ж на їх діалектичному поєднанні;
- 2) визначення, що фокусуються на визначенні права на судовий захист як суб'єктивного або об'єктивного, або на виділенні і суб'єктивної, і об'єктивної сторони;

3) дефініції, що визначають право на судовий захист як конституційне право, або ж виключно як право людини;

4) визначення, що розглядають право на судовий захист безпосередньо як «право», або як гарантію реалізації всіх інших прав людини і громадянина.

Неважко помітити, що така розбіжність наявних підходів до визначення права на судовий захист чинить велику кількість проблем не тільки у науковому середовищі, але і правозастосовній діяльності. Очевидно, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства необхідно працювати над виробленням єдиних теоретичних підходів до визначення та характеристики найважливіших теоретичних категорій, починаючи із найбільш фундаментального – із поняття. Реальність та повнота реалізації права на судовий захист у державі демонструє правовий характер держави та демократичність усього українського суспільства. Від того, що саме «вкладається» в поняття «право на судовий захист» залежить його подальша регламентація та деталізація відповідної конституційної норми у поточному законодавстві, залежить і повнота всіх інших прав і свобод, а також певною мірою і статус усієї системи правосуддя, яка б не мала свого найважливішого змісту та сенсу без закріплення права людини на судовий захист.

При цьому необхідно погодитись із Я.М. Ніколаєнко у тому, що слід розділяти декларацію права на судовий захист і власне його реалізацію, тобто складну систему юридично значущих дій суб'єктивно зацікавлених осіб, які забезпечуються правовими засобами матеріального та процесуального характеру [13, с. 50].

Висновки. Слід відзначити, що Україна, закріпивши в чинному законодавстві принцип поділу влади на три гілки (законодавчу, виконавчу і судову), і досі перебуває на шляху досягнення «золотого стандарту правосуддя» і перш за все ефективності діяльності судової влади. Такий стан загалом чинить негативний вплив на все українське суспільство, однак при цьому виявлення та усунення всіх причин, що заважають досягненню цієї мети, є складною не тільки практичною, але й теоретичною проблемою. Саме тому, на нашу думку, наявність зрозумілого, уніфікованого, науково аргументованого понятійно-категоріального апарату має провідне значення для позитивного перетворення всієї системи правосуддя.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к-96вр#Text> (дата звернення: 26.10.2020).
2. Самович Ю.В. Право человека на международную судебную защиту : автореф. дис. ... д-ра юр. наук. Казань, 2007. 52 с.
3. Беляевская О.Я. Конституционное право человека и гражданина на судебную защиту : автореф. дис. ... кандидата юр. наук. Санкт-Петербург, 2007. 24 с.
4. Елисейкин П.Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе (его понятие, место и значение) : автореф. дис. ... д-ра юр. наук. Ленинград, 1974. 31 с.
5. Шевчук З.І. Право на судовий захист у сучасних умовах. *Актуальні проблеми права: теорія та практика*. 2012. № 24. С. 545–552.
6. Аракелян М. Забезпечення конституційного права людини на захист прав і свобод судом. *Право України*. 2006. № 3. С. 19–21.
7. Синюкова Т.В. Юридические гарантии как метод регулирования правового положения личности. *Вопросы теории государства и права*. 1991. № 9. С. 150–160.

8. Мударисова Т.М. Конституционное право на судебную защиту. Томск, 2017. 72 с.
9. Менджул М.В. Судовий захист прав та інтересів громадян. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2013. 212 с.
10. Жилин Г.А. Право на судебную защиту в конституционном измерении. *Журнал конституционного правосудия*. 2015. № 2. С. 1–9.
11. Бонтлаб В. Право на судовий захист трудових прав: науково-теоретичний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 68–74.
12. Варламова В.Л. К проблеме определения конституционного права на судебную защиту. *Наука и современность*. 2010. № 6. С. 367–371.
13. Ніколаєнко Я.М. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 8. С. 48–50.

Zavalniuk I. The concept of the right to judicial protection: modern scientific and theoretical views

Summary. The rapid development of human rights has become almost the main achievement of the XX – early XXI centuries, while the protection of human rights and freedoms in the modern world should take place only by legal means, the most effective of which, of course, is judicial protection. The right to judicial protection is contained in constitutional, administrative, civil and criminal proceedings, the main purpose of which is to protect and restore violated rights. The right to a fair trial is one of the fundamental human rights and deserves special attention from scientists and practitioners, since it is through the right to a fair trial that it is possible to ensure, exercise and renew all rights and freedoms. The article analyzes the scientific and legal views of domestic and foreign scientists-constitutionalists and practitioners on the issues of determining the right to judicial protection, on the basis of the analysis, all the available concepts were grouped on the appropriate grounds (available definitions are classified into definitions, which focus on the material or procedural aspect of the investigated law, or on their combination; those that focus on defining the right to judicial protection as subjective or objective, or on highlighting both subjective and objective sides; definitions defining the right to judicial protection as a constitutional right, or exclusively as a human right; definitions considering the right to judicial protection as a “right”, or as a guarantee of the realization of all human and civil rights). It is substantiated that such a divergence of existing approaches to determining the right to judicial protection cause a large number of problems not only in the scientific community, but also in law enforcement. It is obvious that at the present stage of development of Ukrainian society, it is necessary to work on the development of unified theoretical approaches to the definition and characteristics of the most important theoretical categories, starting with the most fundamental – from concepts. This situation causes a general negative impact on the entire Ukrainian society, however, at the same time, identifying and eliminating all the reasons that hinder the achievement of this goal is a complex not only practical, but also theoretical problem. That is why, in our opinion, the presence of an understandable, unified, and scientifically reasoned conceptual and categorical apparatus is of leading importance for the positive transformation of the entire justice system.

Key words: judicial protection, right to judicial protection, concept of the right to judicial protection, judicial system, human rights.